

Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

РСПНОВА Тетяна Петрівна

УДК 159.922.7(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ЕМОЦІЙ ПІДЛІТКІВ**

КУЛЬТУРИ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса - 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Чебикін Олексій Якович,
Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського,
ректор, завідувач кафедрою теорії та методики
практичної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
Журавльова Лариса Петрівна,
Житомирський національний агроекологічний
університет, проректор з виховної роботи та
зв'язків з громадськістю, завідувачка кафедри психології
та культурології;

кандидат психологічних наук, доцент
Колот Світлана Олександрівна,
Одеський національний політехнічний
університет, завідувачка кафедри соціальної роботи та
кадрового менеджменту.

Захист відбудеться «24» червня 2011 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий « » травня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

О. В. Кузнєцова

Підписано до друку 12. 05.2011 р. Формат А4
Ум. друк. арк. 0,9 Обл. вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам.35.

Надруковано у поліграфічному
центрі «Успенський»
Свідоцтво № 2556000000046969 от 17.08.2006р.
м. Одеса, вул. Успенська, 36
тел.: 722 71 73

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема емоційної культури особистості та її розвитку розглядається в різних працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців при аналізі сфери діяльності (О. В. Запорожець, В. К. Калін, С. Д. Максименко, В. О. Моляко та ін.), спілкування (О. О. Бодальов, Н. В. Вітт та ін.), мотиваційної сфери (О. Г. Асмолов, В. К. Вілюнас, Б. І. Додонов та ін.), мислення (А. В. Брушлинський, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк та ін.), психічної регуляції (О. Я. Чебикін), емоційності у спілкуванні (О. О. Бодальов, Н. В. Вітт, В. Д. Небиліцин, А. Є. Ольшаннікова, О. П. Саннікова, та ін.), у дослідженні питань, пов'язаних емоційним інтелектом (І. М. Андреева, Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Л. М. Новікова, Е. Л. Носенко та ін.), ознаками зрілості особистості (І. Г. Павлова, О. Я. Чебикін та ін.), емоційною стійкістю (І. М. Андреева, П. Б. Зільберман, М. В. Наумчик, О. Я. Чебикін, J. D. Mayer, M. Di Paolo, P. Salovey та ін.).

Окремі аспекти проблеми культури емоцій особистості також досліджувались (А. А. Востріков, С. О. Колот, О. О. Колядинцева, Л. М. Курганська та ін.). Узагальнення цих та інших робіт показує, що в теоретико-методологічному аспекті недостатньо визначеною є психологічна сутність феномена культури емоцій, не розкриті питання щодо особливостей її прояву, зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку, а також психолого-педагогічних умов формування.

В той же час деякі вчені (Л. П. Журавльова, О. В. Запорожець, Є. П. Ільїн, О. І. Кульчицька та ін.), відмічають неузгодженість проявів емоцій у підлітків з морально-етичними, соціальними нормами поведінки, що ускладнює їх гармонійний особистісний розвиток.

Актуальність та недостатня вивченість окресленої проблематики у теоретичному і практичному плані зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості розвитку культури емоцій підлітків».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось у межах комплексної теми «Психолого-педагогічне забезпечення розвитку й діяльності особистості» (номер державної реєстрації 0109U002157) Південного наукового центру НАПН України (м. Одеса). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол №5 від 28 січня 2010 року) та затверджено Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №2 від 30 березня 2010 року). Автором проводилось дослідження психологічних особливостей розвитку культури емоцій у підлітків, його чинників та психолого-педагогічних умов формування.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку культури емоцій підлітків.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу проблеми культури емоцій розкрити психологічний зміст феномена, розробити теоретичну модель розвитку культури емоцій та визначити особливості її становлення в підлітковому віці.

2. Створити програму комплексного психологічного дослідження особливостей розвитку культури емоцій підлітків.

3. Дослідити основні тенденції розвитку культури емоцій у підлітків різного віку та статі.

4. Визначити особливості співвідношення з індивідуально-психологічними властивостями ознак культури емоцій у підлітків з різним рівнем її розвитку.

5. Розробити та апробувати систему розвитку культури емоцій у підлітків.

Об'єкт дослідження – культура емоцій підлітків.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку культури емоцій підлітків.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування *теоретичних методів* – аналізу, порівняння, абстрагування, систематизації, узагальнення теоретичних підходів та експериментальних результатів, що містяться в наукових літературних джерелах; методи збору *емпіричних* даних (спостереження, опитування, тестування).

Діагностика культури емоцій підлітків передбачала вимірювання таких її показників: *емоційна поінформованість, емоційна гнучкість, розуміння емоційного стану інших людей* (методика оцінки емоційного інтелекту EQ, автор Н. Холл); *емоційна експресія, емоційна саморегуляція, емпатія* (опитувальник «Діагностика емоційної зрілості» О. Я. Чебикіна); *загальна емоційна спрямованість* (методика «Переживання, яким надається перевага» Б. І. Додонова); *комунікативна толерантність* (методика діагностики загальної комунікативної толерантності В. В. Бойко). Для визначення індивідуально-психологічних властивостей особистості, що пов'язані з культурою емоцій, використовувався 16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла. Статистичний аналіз даних (описова статистика, t-критерій Стьюдента, кореляційний та факторний аналіз) включав обробку матеріалів дослідження за допомогою комп'ютерної статистичної програми SPSS v. 10.0.5 for Windows.

Дослідження проводилося протягом 2007 - 2010 років. Базою дослідження виступили загальноосвітні школи м. Одеси ЗОШ № 17, 43, 19, 121, гімназія № 8, гімназія №1 імені А. П. Бистріної м. Одеси. Загальна кількість вибірки становила 424 підлітки віком 12 - 16 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження.

- *Уперше* культура емоцій розглядається як інтегральна характеристика особистості, що забезпечує розпізнавання, розуміння та усвідомлення власних емоцій, а також оточуючих, здатність адекватно виражати власні переживання, які відповідають соціальним нормам, що діють в конкретних умовах життєдіяльності особистості; *виокремлено* головні ознаки культури емоцій, як то: специфічні; індивідуально-особистісні; функціональні; *розроблено* теоретичну модель розвитку культури емоцій, що ураховує її основні прояви та містить три компоненти: розуміння, прийняття, виконання; *визначено* специфіку прояву культури емоцій у підлітків різного віку та статі; в залежності від індивідуально-психологічних особливостей прояву культури емоцій у підлітків *побудовано* типологію, що представляє гармонійно-збагачений, доброзичливо-поміrkований, деструктивно-ригідний, соціально-компетентний, пасивно-фрустрований, агресивно-неврівноважений типи; надано їх змістовну характеристику;

- *додовнено та розширено* уявлення про психологічні особливості розвитку культури емоцій підлітків; *поглиблено* наукове знання про феномен культури емоцій та його роль у процесі розвитку особистості;

- *дістало подальшого розвитку* уявлення про зовнішні та внутрішні фактори формування та розвитку культури емоцій особистості. До внутрішніх віднесено – індивідуально-психологічні, вікові та статеві особливості особистості. До зовнішніх – умови життєдіяльності, навчання, виховання та спілкування особистості.

Практичне значення отриманих результатів. Розроблено психодіагностичний комплекс для дослідження основних ознак культури емоцій. Побудовано та апробовано систему розвитку культури емоцій у підлітків.

Основні результати дослідження були впроваджені в межах навчального процесу на курсах підвищення кваліфікації практичних психологів в Одеському обласному інституті удосконалення учителів (акт №112 від 09.10.2009 р.). Тренінг з розвитку культури емоцій впроваджений в програму підготовки волонтерів громадських організацій «Одеська обласна група медіації» (акт № 27 від 14.12.2009 р.). Запропонована система заходів з розвитку культури емоцій підлітків була також впроваджена в практику навчально-виховного процесу Одеської спеціалізованої школи №17 I – III ст. (акт №23 від 25.05 2010 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися та обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Кризові стани особистості та психологічна допомога дитині» (Одеса, 2009), Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Психологічна служба вищої школи: перспективи розвитку» (Запоріжжя, 2008), «Психологічна служба сільської школи: сучасні моделі» (Суми, 2009), Обласній науково-практичній конференції «Психологічна культура сучасної особистості» (Одеса, 2007), а також щорічних серпневих обласних науково-практичних

конференціях працівників психологічної служби освіти Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (2004 – 2009). Результати дослідження доповідалися, обговорювалися на Колегії управління освіти і наукової діяльності Одеської облдержадміністрації (2008), вченої раді та засіданнях кафедри педагогіки і психології Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (2007 – 2009), засіданнях кафедри теорії і методики практичної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (2005 – 2010), а також на науково-методологічному психологічному семінарі у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського (2010).

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено в 5-ти одноосібних публікаціях, 4 з яких надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 240 сторінок. Основний текст викладено на 187 сторінках. Робота містить 27 таблиць та 6 малюнків. У списку використаної літератури 200 джерел. Обсяг додатків складає 33 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, окреслено мету та завдання, об'єкт, предмет, сформульовано основну гіпотезу, визначено методологічну основу та методи дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, наведено відомості про апробацію, впровадження та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі** «Проблема культури емоцій та тенденції її дослідження в сучасній психології» головну увагу приділено теоретичному аналізу психологічної природи культури емоцій в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених, історичному огляду наукових праць та головних напрямків дослідження цього феномена, а також аналізу сучасних уявлень про культуру емоцій особистості. На основі узагальнених результатів теоретично обґрунтовано експериментальну модель дослідження розвитку культури емоцій у підлітків.

Аналіз сутності феномена культури емоцій дозволив виділити три головних напрямки у його розумінні. У межах першого культура емоцій тлумачиться як цілісне динамічне особистісне утворення, яке має власну структуру, головними компонентами якої є емпатія, обізнаність з психологією емоцій, уміння ними керувати (О. О. Колядинцева, Л. М. Курганська та ін.); з позицій другого напрямку культура емоцій розглядається як уміння позитивно й безконфліктно вирішувати свої емоційні проблеми (Т. П. Виноградова); у третьому підході пропонується розглядати культуру емоцій як певну особистісну властивість, що

відображає ставлення до духовних цінностей середовища та дозволяє реалізувати свої емоційні прояви згідно соціальних норм (С. О. Колот).

У сучасних психологічних дослідженнях підкреслюється актуальність розвитку загальної емоційної культури людини (І. М. Андреева), а також емоційної орієнтації, яка полягає у здатності розпізнавати емоційні стани інших та власні у відносинах з людьми (К. Обухівський). Розвиток емоційного інтелекту сприяє більш ефективній орієнтації в емоціях і почуттях (І. М. Андреева), що виступає як засіб формування емоційної культури згідно правил їх адекватного прояву. Показано, що розвиток культури емоцій тісно пов'язаний з духовними цінностями, системою настанов, що дозволяють суб'єктові адекватно усвідомлювати свої переживання й переживання інших людей, та з розвитком емоційної зрілості на рівні емпатії, емоційної експресії, емоційної саморегуляції (О. Я. Чебикін). Розвиток психологічних механізмів прийняття (при взаємодії із зовнішнім світом) і співпереживання (при взаємодії з іншими людьми) є показником рівня сформованості емоційної сфери особистості (Ю. Л. Ольвінська). Так, Л. М. Курганська зазначає, що в основі формування культури емоцій особистості перебувають дві соціально значущі її складові: емпатія й толерантність.

Узагальнення даних, викладених у роботах Т. П. Виноградової, А. А. Вострікова, С. О. Колот, О. О. Колядинцевої, Л. М. Курганської та ін., засвідчує відсутність єдності у поглядах як на природу культури емоцій особистості, так і на процес її розвитку. Проте вони дають можливість констатувати, що культура емоцій тісно пов'язана із загальною культурою особистості, рівнем розвитку емоційної сфери індивіда, соціальним та емоційним інтелектом, емоційною зрілістю та ін.

Саме тому пізнання змісту культури емоцій здійснювалось нами через виділення її ознак при аналізі функцій емоцій, емоційного інтелекту, емоційної зрілості.

Результати теоретичного аналізу (Ф. В. Бассін, В. К. Вілюнас, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, П. В. Симонов, О. К. Тихомиров та ін.) свідчать, що в основі прояву культури емоцій реалізуються такі їх основні функції: оцінювати і сигналізувати про значимість дії, що відбувається, спонукати до дії, сприяти зосередженню пізнавальних процесів, зумовлювати експресію і забезпечувати передбачення. Культура емоцій виступає як загальна характеристика, що відповідає певним стандартам емоційних проявів, актуальним для сучасного суспільства.

Усвідомлена регуляція емоцій, їх осмислення, асиміляція та ін. як компоненти емоційного інтелекту за моделлю Дж. Мейера, П. Селовея також характеризують культуру прояву емоцій. Ознаки культури емоцій простежуються і в змішаній моделі емоційного інтелекту Д. Гоулмана, яка пропонує поєднання

когнітивних здатностей з особистісними особливостями, серед яких є вольові якості, самосвідомість, соціальні вміння й навички, що зумовлюють успішність людини в ситуаціях міжособистісної взаємодії. Відомості про культуру емоцій також зустрічаються в сучасних дослідженнях емоційного інтелекту, що спрямовані на вивчення здатності особистості, яка розвивається, до розуміння власних емоцій та емоцій інших осіб, керування ними (Д. В. Люсін) та вивчення емоційної компетентності як сукупності знань, умінь і навичок, що дозволяють приймати адекватні рішення на основі інтелектуальної обробки емоційної інформації (І. М. Андрєєва).

Емоційна зрілість тісно пов'язана з культурою емоцій і характеризує ступінь розвиненості особистості на рівні адекватності емоційного реагування в певних соціокультурних умовах (І. Г. Павлова, О. Я. Чебикін). Разом з цим, культура емоцій є набагато ширшою, оскільки включає ще й мотиваційну, пізнавальну сфери.

Емоційна культура на рівні діяльності особистості представлена сукупністю соціальних зразків емоційного реагування, поведіння, способів усвідомленого керування власними почуттями, прийомів надання підтримки партнерам (О. О. Колядинцева). При цьому культура емоцій особистості постає як спосіб реалізації сукупності зразків діяльності, де особистість виступає активним суб'єктом, відповідальним за результати діяльності.

Узагальнюючи зміст підходів у дослідженні проблеми культури емоцій (І. М. Андрєєва, Т. П. Виноградова, С. О. Колот, О. О. Колядинцева, Л. М. Курганська, Д. В. Люсін, І. Г. Павлова, О. Я. Чебикін та ін.) варто зазначити, що її можна розглядати як: елемент загальної культури особистості; особистісне утворення, що містить деякі ознаки соціального та емоційного інтелекту; феномен, що базується на емоційній зрілості, особливо таких її компонентах, як емоційна саморегуляція та емпатія, та пов'язаний з емоційним розвитком особистості.

Отже, результати теоретичного аналізу дозволяють констатувати, що культура емоцій розглядається як інтегральна характеристика особистості, що забезпечує розпізнавання, розуміння та усвідомлення власних емоцій, а також оточуючих, здатність адекватно виражати власні переживання, які відповідають соціальним нормам, що діють в конкретних умовах життєдіяльності особистості.

Провідними ознаками культури емоцій виступають: емоційна поінформованість; емоційна гнучкість; розуміння емоційного стану інших людей; емоційна експресія; емоційна саморегуляція; емпатія; загальна емоційна спрямованість; комунікативна толерантність та ін.

Ознаки культури емоцій групуються у три блоки: *специфічний*, який передбачає знання про культурні норми емоційних проявів, що прийняті у даному суспільстві, внутрішньо засвоєні правила прояву емоцій як результат

соціалізації індивіду, а також досвід позитивних підкріплень з боку оточуючих; *індивідуально-особистісний*, який містить характеристики, що визначають багатство, виразність, інтенсивність, силу емоційних проявів, загальну емоційну спрямованість, емоційну гнучкість; *функціональний*, який забезпечує вияв емоцій на основі емоційної експресії, емоційної саморегуляції, емпатії як здатності відчувати емоційний стан іншої людини, комунікативної толерантності як стійкості до розбіжності позицій у спілкуванні.

Відповідно до цього було побудовано теоретичну модель розвитку культури емоцій, яка враховує її основні прояви та містить три компоненти: *розуміння* (усвідомлення власних емоцій та емоцій оточуючих через розширення обізнаності в емоційній сфері та ін.); *прийняття* (вимог даного суспільства щодо прояву емоцій та їх співвідношення з власними етичними нормами та ін.); *виконання* (прояв емоцій на основі розвинених морально-етичних, інтелектуальних якостей, емпатії, емоційної саморегуляції та ін.).

Показано, що підлітковий вік характеризується інтенсивним емоційним розвитком особистості, удосконаленням її самосвідомості, здатності до рефлексії. Саме в цьому віці через процеси емоційного спілкування з однолітками, формування емоційно-особистісного ставлення до світу, самовиховання відбуваються якісні перетворення у емоційній сфері людини, що й спрямовує її розвиток. В результаті культура емоцій підлітків підвищується в міру набуття життєвого досвіду, зростаючи в період старшого підліткового віку і юнацтва. На процес формування культури емоцій особистості впливають як внутрішні фактори: індивідуально-типологічні особливості нервової системи, вікові та статеві характеристики; так і зовнішні фактори, тобто різні умови життєдіяльності, навчання, виховання та спілкування підлітків.

Представлені вище ознаки розвитку культури емоцій виступили основою для емпіричного їх дослідження.

У **другому розділі** «Дослідження психологічних особливостей розвитку культури емоцій у підлітків» проведено аналіз підходів до вимірювання показників культури емоцій, висвітлено питання організації дослідження, представлено психодіагностичний комплекс. Емпіричне дослідження було спрямовано на вивчення специфіки розвитку культури емоцій у підлітків в залежності від віку та статі, встановлення психологічних особливостей досліджуваних, що характеризуються різними рівнями розвитку культури емоцій через розкриття системи її взаємозв'язків з індивідуально-психологічними властивостями особистості та визначення їх провідних угруповань.

Емпірична частина дослідження проведена у декілька етапів: підготовчий, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний, на якому узагальнювалися дані про розвиток культури емоцій підлітків, а також моделюючий, що включав розробку

та апробацію психолого-педагогічних засобів розвитку культури емоцій у підлітків.

Психодіагностичний комплекс методик передбачав вимірювання показників, що дозволяють встановити рівень розвитку культури емоцій (емоційна поінформованість, емоційна гнучкість, розуміння емоційного стану інших людей, емоційна експресія; емоційна саморегуляція, емпатія, загальна емоційна спрямованість, комунікативна толерантність), а також показників індивідуально-психологічних властивостей особистості, які пов'язані з культурою емоцій підлітків.

Отримані в результаті діагностики показників культури емоцій дані дозволили розглянути особливості внутрішнього співвідношення виокремлених характеристик в структурі цього феномена. Такий підхід дозволив виділити 6 типів особистості в залежності від домінування певних ознак культури емоцій.

До першого типу – *гармонійно-збагачений* – увійшли підлітки (10,8%), у яких рівномірно представлені за вираженістю діагностовані особливості, що вказує на їх комунікативну активність, впевненість, товариськість, незалежність, емоційну стійкість, високу активність в соціальних контактах та чуйне ставлення до інших людей.

Другий тип – *доброзичливо-поміrkований* – характеризує досліджуваних (31,1%), у яких переважає вираженість показника поінформованість, що дає можливість їх охарактеризувати як обізнаних у сфері емоцій, здатних до аналізу емоціогенних ситуацій, їм притаманний високий рівень самоконтролю, моральності та комунікативної толерантності.

До третього типу – *деструктивно-ригідний* – віднесено осіб (35,17%) з домінуванням вираженості показника експресивності, що вказує на їх здатність залучати переважно експресивні засоби вираження емоцій у спілкуванні; для них характерна певна комунікативна ригідність, що перешкоджає конструктивному спілкуванню.

Четвертий тип – *соціально-компетентний* – характеризує досліджуваних з високим рівнем загальної емоційної спрямованості особистості; даний тип є найбільш розповсюдженим (59,1%) й характеризується спрямованістю на досягнення, самоствердження, самовдосконалення; представникам цього типу притаманна доброзичливість, товариськість, організаторські здібності тощо; їх відзначає високий рівень розвитку моральних почуттів.

До п'ятого типу – *пасивно-фрустрований* – віднесено осіб досліджуваної вибірки (17,4%), для яких властиве домінування показника комунікативної толерантності; даний тип може характеризувати осіб, які здатні враховувати індивідуальність партнера по спілкуванню, приховувати негативні почуття під час зіткнення з некомунікабельними рисами партнерів по спілкуванню, пристосовуватися до характеру, навичок і бажань інших людей.

Шостий тип – *агресивно-неврівноважений* – характеризує осіб (14,2%), в яких відсутнє домінування будь-якої емоційної якості, середні значення всіх показників знаходяться на низькому рівні або на межі низько-середнього рівня; в цілому для них притаманні низький рівень розвитку експресивності, емпатії, емоційної поінформованості.

Отже, отримані результати засвідчують наявність внутрішніх утворень в структурі культури емоцій та відповідних їм типових відмінностей, пов'язаних з розвитком окремих особливостей культури емоцій у підлітків.

Узагальнення даних щодо рівня розвитку культури емоцій підлітків показало, що в обстежуваній вибірці найбільшу кількість становлять підлітки з середнім (65%) та низьким (24%) рівнем, найменшу - з високим рівнем (11%).

Дана тенденція зберігається і в окремих групах, диференційованих за віком. Так, в групі у випробуваних віком 12 років кількість респондентів з високим рівнем культури емоцій становило 8%, з середнім рівнем - 59%, з низьким рівнем - 33%; у групі 13-річних підлітків кількість респондентів з високим рівнем культури емоцій становило 18%, з середнім - 62%, з низьким рівнем - 20%; у групі 14-річних підлітків кількість респондентів з високим рівнем культури емоцій становило 39%, з середнім - 51%, з низьким - 10%; у групі 15-річних підлітків кількість респондентів з високим рівнем культури емоцій становило 20%, з середнім - 51%, з низьким - 29%; у групі 16-річних підлітків кількість респондентів з високим рівнем культури емоцій становило 10%, з середнім - 61%, з низьким - 29% (рис.1).

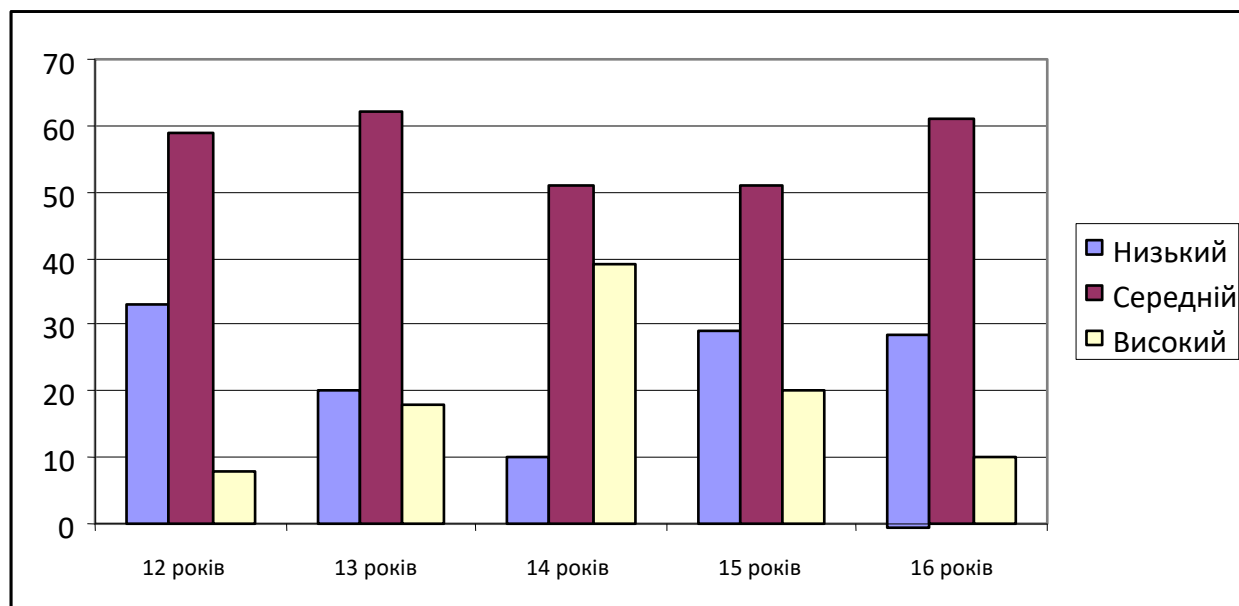

Рис. 1. Рівні розвитку культури емоцій (%) випробуваних різного віку

Проведений кореляційний аналіз дозволив встановити зв'язки між показниками культури емоцій та властивостями особистості окремо як в групах підлітків з високим, так і з низьким рівнем розвитку культури емоцій.

В групі підлітків з високим рівнем розвитку культури емоцій емпатія негативно корелює з груповою залежністю ($r=-0,51$; $p<0,01$), сором'язливістю ($r=-0,54$; $p<0,01$), реалізмом ($r=-0,61$; $p<0,01$). Показник уміння впливати на емоційний стан інших людей має позитивний зв'язок з показником самоконтролю ($r=0,51$; $p<0,01$). Показник «загальна емоційна спрямованість» негативно корелює з флегматичністю ($r=-0,65$; $p<0,01$) та внутрішнім напруженням ($r=-0,86$; $p<0,01$).

В групі підлітків з низьким рівнем культури емоцій встановлено, що емоційна гнучкість має позитивні зв'язки із збудливістю ($r=0,56$; $p<0,01$) та сором'язливістю ($r=0,67$; $p<0,01$), а емпатія негативно корелює з самоконтролем ($r=-0,64$; $p<0,01$). Показник розуміння емоційного стану інших людей має позитивний зв'язок із збудливістю ($r=0,65$; $p<0,01$). Загальна емоційна спрямованість негативно корелює з обережністю ($r=-0,71$; $p<0,01$) та моральністю ($r=-0,6$; $p<0,01$).

Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність своєрідного комплексу зв'язків між окремими показниками культури емоцій та індивідуально-психологічними властивостями особистості, що відповідає певному рівню розвитку культури емоцій.

Подальше дослідження за допомогою факторного аналізу даних, отриманих в групах підлітків з різним рівнем розвитку культури емоцій, показало, що в кожній групі вся сукупність досліджуваних ознак має різну структуру.

У факторній структурі за даними, отриманими в групі підлітків з високим рівнем розвитку культури емоцій, найбільш вагомим є фактор «емоційна поінформованість» (відсотковий показник від загальної дисперсії складає 22,7%); на другому місці - фактор саморегуляції (22,8%); на третьому - фактор активності особистості (15%); на четвертому - інтросаморегуляції (12,7%) і на п'ятому - групової залежності (11,1%).

За даними, отриманими в групі підлітків з низьким рівнем розвитку культури емоцій, в факторній моделі найбільш вагомим виявився фактор «емпатія» (відсотковий показник від загальної дисперсії складає 19%); на другому місці - фактор саморегуляції (15,19%); на третьому - фактор емоційної стійкості (15,17%); на четвертому - самоконтролю (14,5%) і на п'ятому - імпульсивності (11,1%).

Виходячи з отриманих даних можна говорити, що підлітки з високим рівнем розвитку культури емоцій вміють налагоджувати стосунки з іншими, схильні до лідерства, продуктивні в творчій діяльності, мають артистичні здібності, виявляють комунікативну толерантність. Їх відрізняє товариськість, доброзичливість, чуйність, стриманість. Серед ділових якостей, притаманних підліткам даної групи, можна відмітити енергійність, наполегливість,

самостійність, надійність, впевненість у власних силах. Разом з тим, в стресових ситуація вони можуть виявляти підвищену імпульсивність, що супроводжується зниженням самоконтролю за емоційними реакціями. Також у осіб з високим рівнем розвитку культури емоцій домінують емоційна стійкість, соціальна сміливість, незалежність, товариськість.

Підлітки з низьким рівнем культури емоцій характеризуються достатнім рівнем емоційної зрілості. Особливо розвинені такі її ознаки як емпатійність, експресивність. Підлітків даної групи відрізняє високий самоконтроль поведінки, комунікативна толерантність. Одну частину цієї групи представляють підлітки емоційно чутливі, внутрішньо стримані. Їм властиві занепокоєння, тривожність у важких ситуаціях. Інша частина даної групи представляє підлітків, що не здатні стримувати надто сильні, небажані емоційні прояви, виявляють низький ступінь прийняття моральних норм.

Порівнюючи особистісні особливості підлітків з високим і низьким рівнем культури емоцій відмітимо наступне. Підлітки обох груп виявили достатній рівень емоційної зрілості, суттєвих розбіжностей в саморегуляції емоційних станів у них не спостерігається. Проте підлітки з високим рівнем розвитку культури емоцій більш соціально адаптовані, про що свідчить вираженість комунікативних властивостей особистості. Є підлітки з низьким рівнем культури емоцій, у яких соціальна дезадаптованість пов'язана як з наявністю надмірної стриманості, тривожності, сором'язливості, депресивності, так і з легковажністю, імпульсивністю, збудливістю.

Дослідження відмінностей у рівні розвитку культури емоцій підлітків різного віку з урахуванням їх статі показало, що певну перевагу мають дівчата, причому ця тенденція починає нарощуватися з 13-річного віку. Аналіз даних за окремими показниками культури емоцій дозволив встановити достовірні статистичні відмінності. Зокрема, 12-річні хлопці, порівняно з дівчатами-однолітками, мають значно вищі результати за емпатією та емоційною зрілістю, але у віці від 13 до 16 років саме у дівчат, порівняно з хлопчиками, переважають прояви емпатії, саморегуляції, емоційної зрілості, комунікативної толерантності. Хлопці ж відрізняються більш розвиненою емоційною гнучкістю та експресивністю.

За даними факторного аналізу показників культури емоцій в групі хлопців встановлено, що найбільший внесок серед них складають показники, які представляють емоційну зрілість (відсотковий показник від загальної дисперсії складає 21,2 %); на другому місці фактор довільного керування емоціями (16,2 %); на третьому - фактор наполегливості (10,9 %); на четвертому - фактор незалежності (8,8 %) і на п'ятому - комунікативної толерантності (7,7 %).

В факторній структурі показників культури емоцій, яка отримана в групі підлітків-дівчат, найбільший внесок складають ті, що також представляють

емоційну зрілість (відсотковий показник від загальної дисперсії складає 20,2 %); на другому місці - фактор емоційно-комунікативний (14,2 %); на третьому - фактор саморегуляції (13,4 %); на четвертому - імпульсивності (14,5%) і на п'ятому - самоконтролю (7,5 %).

Узагальнення отриманих даних показує, що переважна більшість хлопців емоційно зрілі й виявляють ознаки емоційного інтелекту в процесі взаємодії з іншими людьми. Разом з тим у певної частини хлопців відмічається низька комунікативна толерантність, нестриманість. Вони експресивні, незалежні, самостійні, наполегливі, виявляють схильність до лідерства.

Дівчата-підлітки характеризуються як енергійні, товариські, комунікативно толерантні, емоційно стійкі, практичні, емоційно поінформовані. Проте аналіз індивідуальних даних засвідчує, що зустрічаються серед дівчат й легковажні, імпульсивні, вередливі. Деякі дівчата надмірно тривожні і виявляють схильність до переживання почуття провини. В цілому дівчатам притаманний достатній рівень емоційної зрілості.

Порівнюючи особливості культури емоцій хлопців і дівчат зауважимо наступне. Серед позитивних рис хлопців домінує комплекс, що представлений лідерськими здібностями особистості, а саме, товариськістю, експресивністю, емпатію, незалежністю, активністю та ін. Негативними рисами у частини підлітків є надмірна тривожність, низька комунікативна толерантність, нестриманість.

Серед позитивних рис дівчат зазначимо такі, що сприяють налагодженню і підтримці стосунків з іншими людьми. Це такі риси, як комунікативна толерантність, емоційна стійкість, товариськість, емоційна поінформованість, емпатія. До негативних рис дівчат можна віднести легковажність, вередливість, збудливість чи навпаки тривожність, занижену самооцінку.

Результати емпіричного дослідження дали можливість розробити та науково обґрунтувати систему роботи щодо розвитку культури емоцій у підлітків.

Третій розділ «Побудова та апробація програми розвитку культури емоцій у підлітків» присвячений обґрунтуванню, розробці та апробації системи з розвитку культури емоцій підлітків, а також опису та аналізу результатів формуючої частини експерименту, отриманих під час її проведення.

Спираючись на попередні теоретичні та емпіричні дані, отримані в роботі, основні принципи побудови розвиваючих та психокорекційних програм (Н. В. Вачков, В. Б. Волков, Ю. Н. Ємельянов, С. І. Макшанов, О. В. Сидоренко, К. Фопель, Н. Ю. Хряцова та ін.), а також результати власних емпіричних досліджень, було розроблено комплекс заходів щодо розвитку культури емоцій підлітків. Система роботи була спрямована на розвиток емоційних якостей, що забезпечують культуру емоцій у підлітків, створення ситуацій щодо усвідомлення ними власного світосприймання, відчуття дії різних факторів, що

впливають на поведінку в соціумі, та вироблення нових більш конструктивних, соціально придатних способів діяльності.

Структура запропонованої системи складається з чотирьох блоків.

Перший блок орієнтований на групову взаємодію та оволодіння конструктивними навичками комунікації на основі розширення знань про правила прояву культури емоцій в сучасному суспільстві, емпатійної взаємодії та застосування вербальних і невербальних засобів. Спеціальні вправи також передбачали розвиток взаємної підтримки, довіри, усвідомлення характеру власної побудови взаємовідносин з іншими.

Другий блок відображав релаксаційний практикум та був присвячений оволодінню навичками емоційної саморегуляції через навчання прийомам аутотренінгу, вміння розслаблювати різні частини тіла, знімати емоційне напруження, поновлювати психоемоційну рівновагу.

Третій блок містив вправи, що спрямовані на розвиток тих особливостей культури емоцій, які пов'язані з експресивним самовираженням та експресивною взаємодією з іншими, досягненням тілесної розкнутості, вмінням передавати свій емоційний стан за допомогою мімічних засобів та розумінням емоційного стану іншого.

Четвертий блок був спрямований на формування і розвиток культури емоцій при конструюванні власних стратегій комунікації та емоційних проявів в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

До апробації запропонованої системи були залучені 137 підлітків експериментальної і 137 підлітків контрольної групи. У експериментальній групі була застосована розроблена система, спрямована на розвиток культури емоцій. Робота проводилася протягом двох місяців раз на тиждень по три години.

При реалізації системи цілеспрямованого формування та корекції культури емоцій ми враховували результати теоретичної та емпіричної частини дослідження розвитку культури емоцій; організаційно-методичні вимоги щодо реалізації засобів розвитку та корекції емоційних якостей у підлітків; індивідуальні особливості прояву культури емоцій у учасників експериментальної групи.

Результати апробації системи розвитку культури емоцій у підлітків засвідчили певні позитивні зміни у культурі емоцій підлітків (табл. 1.).

Розвивальна робота була спрямована на покращення усвідомлення підлітками власних емоцій та емоцій оточуючих через розширення обізнаності в емоційній сфері, знайомство з вимогами середовища щодо прояву емоцій та їх співвідношення з власними етичними нормами, оволодіння експресивними, вербальними засобами прояву емоцій, розвиток емпатії, емоційної саморегуляції та ін.

Так, у представників експериментальної групи значно покращились показники емоційної поінформованості, емоційної гнучкості, довільного керування своїми емоціями, емпатії, розуміння емоційного стану інших людей, комунікативної толерантності, інтегральний показник „культура емоцій”. Під час тренінгу учасниками було визначено суб’єктивні причини виникнення проблем у спілкуванні та емоційних проявах, в тому числі усвідомлення нестачі ресурсів та засобів для емоційної регуляції та самовираження, власного ставлення до соціально прийнятних способів прояву емоцій, типових моделей емоційного реагування в різних життєвих ситуаціях.

Таблиця 1

Відмінності у середньо-групових показниках культури емоцій підлітків

Показники	Експериментальна група				Контрольна група			
	До експерименту		Після експерименту		До експерименту		Після експерименту	
	X _{ар.}	σ	X _{ар.}	σ	X _{ар.}	σ	X _{ар.}	σ
Емоційна поінформованість	1,6	0,4	2,06	0,6	1,7	0,5	1,8	0,55
Емоційна гнучкість	1,5	0,5	1,8	0,39	1,6	0,5	1,6	0,5
Довільне керування своїми емоціями	1,4	0,5	1,72	0,45	1,5	0,49	1,5	0,49
Розуміння емоційного стану інших людей	1,7	0,4	1,96	0,17	1,5	0,35	1,5	0,35
Емпатія	1,3	0,4	1,78	0,41	1,2	0,42	1,3	0,43
Емоційна експресивність	2	0	2,15	0,36	2,1	0,1	2,1	0,1
Емоційна саморегуляція	1,4	0,5	1,81	0,39	1,6	0,44	1,6	0,44
Комунікативна толерантність	1,5	0,5	1,96	0,46	1,4	0,51	1,4	0,51
Інтегральний показник «культура емоцій»	1,6	0,09	1,72	0,05	1,5	0,1	1,52	0,11

Дані самозвітів засвідчили, що в учасників тренінгу, значно розширилися уявлення про власні ресурси саморегуляції, збагатився спектр почуттів та засобів емоційної виразності, а також можливих стратегій соціально придатних способів емоційних проявів.

Таким чином, було доведено, що запропонована система сприяла певному вирішенню проблеми забезпечення відповідних умов для розвитку культури емоцій.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми розвитку культури емоцій підлітків. Розробка цієї проблеми передбачала уточнення змісту культури емоцій, обґрунтування теоретичної моделі розвитку культури емоцій, встановлення особливостей її прояву у підлітків в залежності від віку та статі, розробку та апробацію системи розвитку культури емоцій підлітків.

1. Показано, що проблема культури емоцій, незважаючи на її актуальність як в теоретичному, так і практичному аспекті є недостатньо розкритою. Основні теоретичні напрямки у з'ясуванні сутності феномена культури емоцій стосуються її тлумачення як цілісного динамічного особистісного утворення, що має власну структуру, головними компонентами якої є емпатія, обізнаність з прояву емоцій, уміння ними керувати, позитивно й безконфліктно вирішувати свої емоційні проблеми, та як певної особистісної властивості, що дозволяє реалізувати власні почуттєві відношення згідно соціальних норм.

Узагальнення різних підходів дозволили визначити, що культуру емоцій можна розглядати як інтегральну характеристику особистості, що забезпечує розпізнавання, розуміння та усвідомлення власних емоцій, а також оточуючих, здатність адекватно виражати власні переживання, які відповідають соціальним нормам, що діють в конкретних умовах життєдіяльності особистості.

2. Розкрито, що проблема культури емоцій пов'язана із загальною культурою особистості, рівнем розвитку емоційної сфери індивіда, соціальним та емоційним інтелектом, емоційною зрілістю та ін.

3. Виокремлено головні ознаки культури емоцій, що представлені такими блоками: специфічний, який передбачає знання про культурні норми емоційних проявів, що прийняті у даному суспільстві та внутрішньо засвоєні правила прояву емоцій в результаті соціалізації індивіду; індивідуально-особистісний, який містить характеристики, що визначають багатство, виразність, інтенсивність, силу емоційних проявів, загальну емоційну спрямованість, емоційну гнучкість; функціональний, який забезпечує вияв емоцій на основі емоційної експресії, емоційної саморегуляції, емпатії тощо.

4. Розроблено теоретичну модель розвитку культури емоцій, яка складається з трьох компонентів - розуміння, прийняття, виконання - та враховує її основні прояви: вміння розуміти, усвідомлювати власні емоції та оточуючих; співвідносити із правилами прояву їх в сучасному суспільстві на основі розвинених морально-етичних, інтелектуальних якостей; керувати своїми емоціями, виявляти емпатію тощо.

5. Доведено, що на процес формування культури емоцій особистості впливають зовнішні та внутрішні фактори. До внутрішніх віднесено: індивідуально-типологічні особливості нервової системи, вікові та статеві особливості. До зовнішніх - впливи різних умов її життєдіяльності та навчання, виховання та спілкування.

6. Встановлено, що в обстежуваній вибірці найбільшу кількість становлять підлітки з середнім (65%) та низьким (24%) рівнем розвитку культури емоцій, найменше – з високим (11%). Дана тенденція зберігається і в окремо диференційованих групах виділених на основі вікових ознак. Так, в групі у випробуваних віком 12 років співвідношення кількості респондентів віднесених до підгруп з високим, середнім, низьким рівнем культури емоцій становило відповідно 8 %, 59 %, 33 %; групі 13 - річних - 18 %, 62 %, 20 %; групі 14 - річних - 39 %, 51 %, 10 %; групі 15 - річних - 20 %, 51 %, 29 %; групі 16 річних - 10 %, 61 %, 29 %.

7. Проведене дослідження засвідчило статистично достовірні відмінності (при $P < 0,01$) в прояві культури емоцій між підлітками з урахуванням статевих відмінностей, зокрема, середня оцінка рівня культури емоцій у хлопців складає 1,94 балів, у дівчат 2,16. Розгляд середніх оцінок хлопців і дівчат у відповідності до вікових груп показує, що середні показники культури емоцій у хлопців 12, 13, 14, 15, 16 років відповідно 1,98; 2,02; 2,1; 1,85; 1,84. Аналогічні дані культури емоцій у дівчат 12, 13, 14, 15, 16 років відповідно 1,85; 2,12; 2,27; 2,17; 2,13.

8. Показано, що у дівчат підліткового віку, порівняно з хлопцями виявлено значно вищий рівень розвитку за такими ознаками культури емоцій, як емоційна поінформованість, емпатія, розуміння емоційного стану інших людей, емоційний інтелект, експресивність, саморегуляція та ін. Це пояснюється нами тим, що дівчата відрізняються емоційністю, чутливістю та більше уваги приділяють спілкуванню.

9. Дані кореляційного та факторного аналізу дозволили відмітити, що у випробуваних з високим рівнем розвитку культури емоцій показники, що пов'язані з довільною саморегуляцією, емпатією та розумінням емоційного стану інших людей, сформовані набагато краще, ніж у респондентів з низьким рівнем. При цьому, в групі підлітків з низьким рівнем розвитку культури емоцій прояв емоційних особливостей обумовлений стриманістю, збудливістю, домінантністю, обережністю, сором'язливістю, замкненістю.

10. В структурі факторів, що визначають культуру емоцій підлітка провідними є довільне керування емоціями (відсотковий показник від загальної дисперсії складає 23,6%). На другому місці особливості особистості адекватно сприймати емоційні явища (16,4%), можливості використовувати емоції (15,3%) та емоційні диспозиції, уподобання, що є результатом виховання почуттів та характеру особистості, зокрема її толерантності (9,04%).

11. Виділено шість типів особистостей за проявом культури емоцій: гармонійно-збагачений, доброзичливо-помірований, деструктивно-ригідний, соціально-компетентний, пасивно-фрустрований, агресивно-неврівноважений та надано змістовну характеристику визначеним типам.

12. Побудовано та апробовано цілеспрямовану систему розвитку культури емоцій підлітків. Показано, що найбільш суттєвий вплив на розвиток культури емоцій справили вправи, ігри та дії, пов'язані з емпатією, експресією. Важливими були спеціальні вправи, що передбачали розвиток взаємної підтримки, довіри, усвідомлення характеру власної побудови взаємовідносин з іншими. В результаті апробації розробленої програми значно розширилися уявлення підлітків про власні ресурси саморегуляції, збагатився спектр почуттів та засобів емоційної виразності, а також стратегій соціально придатних способів емоційних проявів.

Проведене нами дослідження не охоплює всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективними напрямками подальшої роботи можуть виступати: вивчення динаміки вікових змін у розвитку культури емоцій, особливостей емоційної сфери у дітей, що мають затримку психічного розвитку, пізнання механізмів міжкультурних особливостей в прояві культури емоцій, розкриття чинників культури емоцій, які мають місце в асоціальній поведінці підлітків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Рєпнова Т. П. Противоречия и кризисы в психическом развитии подростка как предпосылка его конфликтного поведения / Т. П. Рєпнова // Наука і освіта. – 2002. – № 2. – С. 50-51.
2. Рєпнова Т. П. Особливості конфліктної поведінки молодших підлітків у ситуаціях міжособистісної взаємодії / Т. П. Рєпнова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – 2002. – Вип. 11-12. – С. 125 – 129.
3. Рєпнова Т. П. Феномен емоційної зрілості і кризи розвитку / Т. П. Рєпнова // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 4. – С. 42-52 ; № 5. – С. 77-79 ; № 6. – С. 54-64.
4. Рєпнова Т. П. Проблема культури емоцій та тенденція її дослідження в сучасній психології / Т. П. Рєпнова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12, Психологічні науки. – К., 2007. – № 17 (41), ч. 1. – С. 255-262.
5. Рєпнова Т. П. Феноменологія культури емоцій особистості / Т. П. Рєпнова // Україна в Європі (ювілейний вип. наук. праць до 10-річчя Одеського інституту МАУП). – Одеса : Неогоціант, 2008. – С. 285 – 293.

АНОТАЦІЯ

Рєпнова Т.П. Психологічні особливості розвитку культури емоцій підлітків. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. – Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д.Ушинського, Одеса, 2011.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних особливостей розвитку культури емоцій підлітків.

Теоретично обґрунтовано та емпірично доведено, що культура емоцій розглядається як інтегральна характеристика особистості, що забезпечує розпізнавання, розуміння та усвідомлення власних емоцій, а також оточуючих, здатність адекватно виражати власні переживання, які відповідають соціальним нормам, що діють в конкретних умовах життєдіяльності особистості. Виділено провідні ознаки культури емоцій, що відтворюють теоретичну модель її розвитку.

Встановлено психологічні особливості прояву культури емоцій підлітків в залежності від віку та статі. Поглиблено наукове знання про феномен культури емоцій та його роль у процесі розвитку особистості. Побудовано типологію особистості за проявом культури емоцій: гармонійно-збагачений, доброзичливо-поміркований, деструктивно-ригідний, соціально-компетентний, пасивно-фрустрований, агресивно-неврівноважений - та надано змістовну характеристику визначеним типам.

Отримано дані про особливості розвитку та прояву культури емоцій у підлітків. Успішно проведено апробацію системи, спрямованої на розвиток культури емоцій.

Ключові слова: культура емоцій, розвиток культури емоцій, підлітки, емоційна сфера.

АННОТАЦИЯ

Рєпнова Т.П. Психологическое особенности развития культуры эмоций подростков. – Рукопись.

Диссертация на присвоение научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 педагогическая и возрастная психология. – Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского, Одесса, 2011.

Диссертация посвящена исследованию психологических особенностей развития культуры эмоций подростков.

Теоретически обосновано и эмпирически доказано, что культура эмоций рассматривается как интегральная характеристика личности, обеспечивающая распознавание, понимание и осознание собственных эмоций, а также окружающих, способность адекватно выражать собственные переживания, которые отвечают социальным нормам, действующим в конкретных условиях жизнедеятельности личности.

Построена теоретическая модель развития культуры эмоций на основе выделения ее ведущих признаков: эмоциональная осведомлённость, эмоциональная гибкость, понимание эмоционального состояния других людей, эмоциональная экспрессия, эмоциональная саморегуляция, эмпатия, общая эмоциональная направленность, коммуникативная толерантность.

В зависимости от индивидуально-психологических проявлений культуры эмоций у подростков выделены типы личности: гармонично-обогащённый, доброжелательно-рассудительный, деструктивно-ригидный, социально-компетентный, пассивно-фрустрированный, агрессивно-неуравновешенный.

Установлены психологические особенности проявления культуры эмоций подростков в зависимости от возраста (12-16 лет) и пола. Сравнительный анализ данных показал, что лица с высоким уровнем развития культуры эмоций преобладают в группе подростков 14 лет. При этом отдельно в каждой возрастной группе более высокими показателями развития культуры эмоций отличаются девочки, и эта тенденция начинает наращиваться с 13 лет.

Отмечено, что подростки с высоким уровнем культуры эмоций характеризуются достаточно развитой произвольной саморегуляцией, эмпатией, умением понимать эмоциональное состояние других людей. При этом для подростков с низким уровнем культуры эмоций характерны: сдержанность, возбуждённость, доминантность, осторожность, стыдливость, замкнутость. Культура эмоций у девочек проявляется преимущественно в развитой эмпатии, саморегуляции, эмоциональной осведомлённости, и характеризуется большей эмоциональностью, чувственностью, направленностью на общение. Мальчики отличаются более развитой эмоциональной гибкостью и экспрессивностью, для них характерны настойчивость, независимость, коммуникативная толерантность.

В соответствии с теоретической моделью разработана система развития культуры эмоций у подростков. В результате ее апробации установлено, что у участников значительно расширились представления о собственных ресурсах саморегуляции, обогатился спектр чувств и средств эмоциональной выразительности, выработаны возможные стратегии социально-приемлемых способов эмоциональных проявлений.

В диссертационной работе более глубоко изучен феномен культуры эмоций и его роль в процессе развития личности. Получены данные об особенностях

развития и проявлений культуры эмоций у подростков. Успешно проведена апробация системы, направленной на развитие культуры эмоций подростков.

Ключевые слова: культура эмоций, развитие культуры эмоций, подростки, эмоциональная сфера.

SUMMARY

Repnova T. P. Psychological features of development of culture of emotions of teenagers. - Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of psychological science in speciality 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. - Southern Ukrainian National Pedagogical University by K. D. Ushinsky, Odesa, 2011.

Dissertation is devoted to research of psychological features of development of culture of emotions of teenagers.

Theoretically grounded and empirically proved that the culture of emotions is considered as an integral characteristic of personality that provides recognition, understanding and awareness of own emotions and surrounding, the ability to adequately express own feelings, which correspond to social norms, that operate in the concrete terms of her activity.

The leading signs of culture of emotions that recreate the theoretical model of its development are distinguished.

The psychological features of display of culture of emotions of teenagers are set depending on age and *sex*. Scientific knowledge about the phenomenon of culture of emotions and his role in the development of personality is profound. The typology of personality is built after the display of culture of emotions: harmonically-rich, well-restrained, rigid-destructive, socially-competent, passive-frustrated, aggressive-unbalanced and rich in content description certain types are given.

Data the features of development and display of culture of emotions for teenagers are obtained.

Approbation of the program, directed on development of culture of emotions is successfully tested.

Key words: culture of emotions, development of culture of emotions, teenagers, emotional sphere.